O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, 2026, [14]
ISSN 2181-7324(Print)

IJTIMOIY FANLAR
http://journals.nuu.uz
ISSN 3093-8996(Onlayn)

UDK: 37.015.3

Pokiza ORTIKOVA,
Lecturer at ZARMED University, Independent Researcher at the National Institute of Educational Pedagogy named after Qori Niyoziy
E-mail: Pokizaortiqova1998@gmail.com, ORCID: orcid.org/0009-0009-7686-3957

PhD, dotsent v.b. Q. A. Mambetaliyev taqrizi asosida

TALABA QIZLARDA IJTIMOIY FAOLLIKNI RIVOJLANTIRISHNING TUZILMAVIY-FUNKSIONAL MODELI

Annotatsiya

Maqolada talaba qizlarda ijtimoiy faollikni rivojlantirishning tuzilmaviy-funksional modeli ishlab chiqiladi va ilmiy asoslanadi. Model to‘rt o‘zaro bog‘liq blokdan - maqsadli-metodologik, mazmuniy-gender, texnologik-faoliyatli va natijaviy-baholovchi bloklardan iborat bo‘lib, gender yondashuvi uning mazmuniy o‘zagini tashkil etadi. Modellashtirishning metodologik asoslari, gender yondashuvini pedagogik loyihalashtirishning uch bosqichi hamda bloklararo teskari aloqa mexanizmi ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Pedagogik modellashtirish, tuzilmaviy-funksional model, maqsadli-metodologik blok, mazmuniy-gender blok, teskari aloqa, variativ-model yondashuv.

СТРУКТУРНО-ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ СТУДЕНТОК

Аннотация

В статье разрабатывается и научно обосновывается структурно-функциональная модель развития социальной активности студенток. Модель состоит из четырёх взаимосвязанных блоков - целевого-методологического, содержательно-гендерного, технологическо-деятельностного и результативно-оценочного, причём гендерный подход образует её содержательное ядро. Раскрываются методологические основания моделирования, три этапа педагогического проектирования гендерного подхода и механизм обратной связи между блоками.

Ключевые слова: Педагогическое моделирование, структурно-функциональная модель, целевой блок, содержательно-гендерный блок, обратная связь.

A STRUCTURAL AND FUNCTIONAL MODEL FOR DEVELOPING SOCIAL ACTIVITY AMONG FEMALE STUDENTS

Annotation

The article develops and provides a scientific rationale for a structural and functional model aimed at enhancing the social activity of female students. The model consists of four interrelated components: the goal-oriented methodological block, the content-and-gender block, the technological and activity-based block, and the result-and-evaluation block, with the gender approach forming its conceptual core. The study examines the methodological foundations of the model, three stages of pedagogical design of the gender approach, and the feedback mechanism connecting the model’s structural components.

Key words: Pedagogical modeling, structural and functional model, goal-oriented block, content-and-gender block, feedback mechanism.

Kirish. Pedagogik maqsadga muvofiq va samarali tarbiyaviy tizimni yaratish uni maxsus modellashtirish va qurish faoliyatisiz mumkin emas [10]. Model jarayonning ichki tuzilishini ko‘rinadigan qiladi [8], uning elementlari o‘rtasidagi bog‘liqliklarni aniqlaydi va texnologiyani loyihalashtirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Modelsiz tarbiyaviy ish alohida tadbirlar yig‘indisiga aylanadi [12].

Modelning maqsadli blokini shakllantirishda ijtimoiy buyurtma hal qiluvchi ahamiyatga ega. O‘zbekistonda u «Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida»gi Qonun [2] hamda Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida aniq ifodalangan [3]: xotin-qizlarning jamiyat hayotidagi teng ishtirokini ta’minlash va yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlari qatoriga kiritilgan.

Talaba qizlarda ijtimoiy faollikni rivojlantirish uchun mavjud modellar to‘g‘ridan-to‘g‘ri qo‘llanilishi mumkin emas, chunki ular gender jihatdan betaraf - umumiy «talaba» kontingenti uchun ishlab chiqilgan [11]. Shu bois kontingentning gender-psixologik o‘ziga xosligini modelning tuzilishiga singdirish talab etiladi.

Modellashtirish faoliyatining natijaviyligi metodologik yondashuv va prinsiplarning to‘g‘ri tanlanishiga bog‘liq. Mazkur tadqiqotda uchta yetakchi yondashuv asos qilib olindi.

Tizimli yondashuv tarbiyaviy faoliyatni tadqiq etishda ayrim komponentlar ta’sirining ichki mexanizmlarini aniqlash [9], ularning birligi va bog‘lanishini ochib berish imkonini beradi. T.I.Shamova [21], P.I.Tretyakov va N.P.Kapustin tizimli yondashuvni ta’lim muassasasini boshqarishning metodologik asosi sifatida ko‘radi va pedagogik tizim deganda hamkorlik asosida birlashgan subyektlar majmuini tushunadi. Ushbu yondashuv modelning bloklarini izolyatsiyada emas, o‘zaro ta’sirda ko‘rishni taqozo etadi.

Variativ-model yondashuvning tarbiyaviy amaliyotdagi zarurati ikki sabab bilan belgilanadi. Birinchidan, barcha ta’lim muassasalari uchun yagona tarbiyaviy makon modelini yaratishning asossizligi ayon [14]; yo‘nalish maqsad, mazmun va tarbiyaviy faoliyatni tashkil etish usullarini belgilashda variativlik g‘oyasini amalga oshirishga qaratiladi. Ikkinchidan, har bir muassasa o‘z resurslari, an’analari va kontingenti bilan farq qiladi, shu bois model moslashuvchan bo‘lishi kerak.

Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv ta’lim muassasalarida ustun bo‘lgan yo‘nalishi jihatidan sotsiotsentrik va xarakteri jihatidan avtoritar [16] ta’lim-tarbiya jarayonini o‘zgartirish uchun zarur. Uning asosiy g‘oya-prinsiplari: o‘z-o‘zini aktuallashtirish, individuallik, subyektlilik, tanlov, ijodkorlik va muvaffaqiyat, ishonch va qo‘llab-quvvatlash [17].

Adabiyotlar tahlili. Milliy pedagogikada modellashtirish va texnologik yondashuv masalalari izchil ishlab chiqilgan. J.G‘.Yo‘ldoshev [6] va S.A.Usmonov pedagogik texnologiyaning tuzilmaviy asoslarini, uning maqsad - mazmun - metod - natija mantiqidagi izchilligini bayon etadi. O‘.Q.Tolipov [4] va M.Usmonboyeva texnologiyani amaliyotga tatbiq etishning bosqichli sxemasini taklif etadi. N.A.Muslimov [1] va hammualliflar pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslarini ochib berib, modelning natijaviy blokini kompetensiyalar tilida ifodalash imkonini beradi. B.X.Xodjayev [5] esa tarbiyaviy jarayonning tuzilmaviy tahlili prinsiplarini asoslaydi. Ushbu ishlar mazkur modelning milliy ta’lim tizimi sharoitiga moslashtirilishini ta’minladi.

Metodologiya. L.I.Stolyarchuk [18] va V.Ya.Semenov gender yondashuvini pedagogik loyihalashtirishning uch bosqichli sxemasini taklif etadi; mazkur tadqiqotda modelni ishlab chiqishda aynan shu sxemaga tayanildi.

Birinchi bosqich - muammoni aniqlash va gender-sezgir savollarni shakllantirish. Ushbu bosqichda quyidagi savollarga javob beriladi: ayollar hayotiy vaziyatlarni qanday idrok etadi va bunda erkaklardan farqi nimada? Jamiyatdagi hukmron gender rollari tahlil qilinayotgan xulqqa ta’sir ko‘rsatadimi? Loyiha natijalari erkak va ayollar uchun bir xil bo‘ladimi?

Ikkinchi bosqich - gender metodologiyasi. Tadqiqotchilar ta’kidlashicha, gender-sezgir metodologiya g‘oyalarini qo‘llamaydigan tadqiqotlar qisman ma’lumotlar asosida umumiy xulosa chiqaradi. Ushbu bosqichda tadqiqotchidan o‘z pozitsiyasini refleksiv anglash - o‘zining gender ustanovkalari natijalarni talqin qilishga qanday ta’sir qilishini hisobga olish talab etiladi.

Uchinchi bosqich - gender natijalari [13]. Bunda tekshiriladi: natija erkak va ayollarning ta’limdagi teng imkoniyatlari nuqtai nazaridan ko‘rib chiqilganmi? Nashr va taqdimotdagi tasvirlar stereotip gender rollarini qayta ishlab chiqarmaydimi? O‘quv kursi yaratilayotgan bo‘lsa, uning mavzulariga gender jihati singdirilganmi?

Natijalar. Yuqoridagi metodologik asoslarga tayangan holda to‘rt blokli tuzilmaviy-funksional model ishlab chiqildi (1-jadval).

Birinchi blok - maqsadli-metodologik. U ijtimoiy buyurtmani (davlatning xotin-qizlar ijtimoiy faolligini oshirish siyosati) va undan kelib chiquvchi maqsadni - talaba qizlarda ijtimoiy faollikni rivojlantirishni belgilaydi. Blok metodologik yondashuvlar (tizimli, faoliyatli, shaxsga yo‘naltirilgan, aksiologik, akmeologik, sotsiomadaniy va gender yondashuvi) hamda prinsiplar tizimini (tabiatga moslik, madaniyatga moslik, egalitarizm, gender muvozanati) qamraydi. Ushbu blok qolgan barcha bloklarning mazmunini belgilovchi boshlang‘ich nuqta hisoblanadi.

Ikkinchi blok - mazmuniy-gender. U ijtimoiy faollikning to‘rt komponentini [19] (motivatsion-qadriyatli, ijtimoiy-anglash, kommunikativ-amaliy, refleksiv) talaba qizlar kontingentining xususiyatlari bilan bog‘laydi. Bunda bir tomondan talaba qizlarga xos tayanch imkoniyatlar - empatiya, muloqotga moyillik, jamoaviylik, mas’uliyatlilik, qadriyatga hassoslik - rivojlantiriladi; ikkinchi tomondan bartaraf etilishi lozim bo‘lgan to‘siqlar - liderlik pozitsiyasini egallashdagi psixologik qarshilik, o‘z-o‘ziga bahoning tashqi baholarga bog‘liqligi, faollikning rasmiy ishtirok bilan cheklanish xavfi - maqsadli ishlanadi. Aynan shu blok modelni gender jihatdan betaraf modellardan farqlaydi.

Uchinchi blok - texnologik-faoliyatli. U ijtimoiy-pedagogik texnologiyaning to‘rt bosqichini (motivatsion-adaptiv, anglash-yo‘naltiruvchi, amaliy-faoliyatli, refleksiv-baholovchi), ularga mos shakllarni (klub, ijtimoiy loyiha, volontyorlik, liderlik maktabi, mentorlik, o‘zini-o‘zi boshqaruv), metodlar va mexanizmlarni (taqlid, o‘yin, mustaqil faoliyat, refleksiya) hamda pedagogik shart-sharoitlarni qamraydi.

To‘rtinchi blok - natijaviy-baholovchi. U baholash mezonlari, ko‘rsatkichlari va darajalarini (uch hamda besh darajali shkalalar), diagnostika vositalarini hamda kutilayotgan yakuniy natijani - ijtimoiy faollikning yuqori (faol-ijodiy) darajasiga ega talaba qizni belgilaydi [20].

1-jadval. Modelning blokli tuzilishi

Blok	Tarkibi	Yetakchi funksiyasi
Maqsadli-metodologik	Ijtimoiy buyurtma, maqsad, yondashuvlar, prinsiplar	Jarayonning yo‘nalishini va metodologik asosini belgilash
Mazmuniy-gender	Faollikning to‘rt komponenti, tayanch imkoniyatlar va bartaraf etiladigan to‘siqlar	Mazmunni kontingent xususiyatlariga moslashtirish
Texnologik-faoliyatli	To‘rt bosqich, shakllar, metodlar, mexanizmlar, shart-sharoitlar	Maqsadni amaliy harakatlar ketma-ketligiga aylantirish
Natijaviy-baholovchi	Mezon, ko‘rsatkich, darajalar, diagnostika vositalari, kutilayotgan natija	Natijani o‘lchash va jarayonni korreksiyalash

Modelning muhim xususiyati uning yopiq emas, balki tsiklik tuzilishidir. Natijaviy-baholovchi blok teskari aloqa mexanizmi orqali oldingi bloklarga ta’sir ko‘rsatadi va texnologiyani bosqichma-bosqich korreksiyalash imkonini beradi.

Amalda bu quyidagicha ishlaydi. Agar oraliq diagnostika kommunikativ-amaliy blok bo‘yicha ko‘rsatkichlarning o‘sishi sekinlashganini ko‘rsatsa, texnologik-faoliyatli blokka o‘zgartirish kiritiladi: mustaqil faoliyat ulushi oshiriladi, pedagogik nazorat kamaytiriladi. Agar refleksiv blok bo‘yicha o‘z-o‘ziga bahoning tashqi baholarga bog‘liqligi saqlanib qolayotgan bo‘lsa, mazmuniy-gender blokka murojaat qilinadi va gender ma’rifati kuchaytiriladi.

Xulosalar. Shunday qilib, model statik chizma emas [7], balki boshqariladigan jarayonning ishchi vositasidir. Uning variativligi turli muassasalarda joriy etish imkonini beradi: maqsadli-metodologik va natijaviy-baholovchi bloklar o‘zgarmas qoladi, mazmuniy-gender va texnologik-faoliyatli bloklar esa muassasa resurslariga qarab moslashtiriladi.

Talaba qizlarda ijtimoiy faollikni rivojlantirishning tuzilmaviy-funksional modeli to‘rt o‘zaro bog‘liq blokdan iborat bo‘lib, tizimli, variativ-model va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlar birligiga tayanadi.

Modelning gender jihatdan betaraf modellardan asosiy farqi mazmuniy-gender blokda: unda kontingentning tayanch imkoniyatlari va bartaraf etilishi lozim to‘siqlari alohida ajratilgan.

Gender yondashuvini loyihalashtirishning uch bosqichli sxemasi modelning ishlab chiqilish mantiqini belgilaydi va natijalarni gender ekspertizasidan o‘tkazish imkonini beradi.

Teskari aloqa mexanizmi modelni statik chizmadan boshqariladigan jarayonning ishchi vositasiga aylantiradi va uning boshqa muassasalarga ko‘chirilishini ta’minlaydi.

ADABIYOTLAR

1. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To‘rayev A.B. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. - Toshkent: Sano-standart, 2015.
2. O‘zbekiston Respublikasining «Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida»gi Qonuni, 2019-yil 2-sentabr, O‘RQ-562-son.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son «2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi Farmoni.
4. Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. - Toshkent: Fan, 2006. - 262 b.
5. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. - Toshkent: Sano-standart, 2021.
6. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. - Toshkent: O‘qituvchi, 2004. - 236 b.
7. Афанасьев В.Г. Системность и общество. - М.: Политиздат, 1980. - С.87.
8. Беспалько В.П. Основы теории педагогических систем. - Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1977. - 304 с.
9. Блауберг И.В., Юдин Э.Г. Становление и сущность системного подхода. - М.: Наука, 1973. - С.242–243.
10. Воспитательная система школы / под ред. Л.И.Новиковой. - М.: ИТПиМИО, 1991.
11. Грунина С.О. Формирование социальной активности студентов в условиях воспитательной системы педагогического вуза: дис. … канд. пед. наук. - Йошкар-Ола, 2005.
12. Гусинский Э.Н. Построение теории образования на основе междисциплинарного системного подхода. - М., 1994. - 184 с.
13. Каменская Е.Н. Гендерный подход в педагогике: дис. … докт. пед. наук. - Ростов-на-Дону, 2006.
14. Караковский В.А., Новикова Л.И., Селиванова Н.Л. Воспитание? Воспитание… Воспитание! - М.: Пед. общ-во России, 2000.
15. Селиванова Н.Л. Современные представления о воспитательном пространстве // Педагогика. - 2000. - № 6.
16. Сериков В.В. Личностный подход в образовании: концепции и технологии. - Волгоград: Перемена, 1994.
17. Степанов Е.Н. Педагогу о воспитательной системе школы и класса. - М.: ТЦ «Сфера», 2004.
18. Столярчук Л.И., Семенов В.Я. Гендерный подход в образовании: учебное пособие. - Волгоград: Перемена, 2019. - 104 с.
19. Тепсаева З.М. Развитие социальной активности студента в воспитательной системе колледжа: дис. … канд. пед. наук. - Майкоп, 2007.
20. Шакирова Э.Ф. Формирование социальной активности студентов педагогического колледжа во внеучебной деятельности: дис. … канд. пед. наук. - М., 2010. - 202 с.
21. Шамова Т.И., Третьяков П.И., Капустин Н.П. Управление образовательными системами. - М.: ВЛАДОС, 2002.